

Helsefremmende nærmiljøutvikling gjennom medvirkning – erfaringer fra Akershus

Evensen, K. H. og Raanaas, R. K.

Vitenskapelig vurdert (refereed) artikkel

Evensen, K. H. og Raanaas, R. K.: Health-promoting local community development through public participation processes – Experiences from Akershus county, Norway

KART OG PLAN, Vol. 78, pp. 161–173, POB 7030, NO-5020 Bergen, ISSN 0047-3278

This study was conducted on behalf of Akershus county council in Norway, in connection with its work on health-promoting local community development. The purpose was to explore experiences from work with health-promoting local community development based on participatory approaches in Akershus municipalities, and to discuss the results from public health and planning perspectives. The study is based on data from interviews with project managers from the four municipalities Asker, Bærum, Ski and Ås. The informants described the following health promotion aspects of activities in their projects: increased social and physical activity; strengthening of place identity and belonging; and learning and empowerment among the participants. Challenges in the public participation processes were identified and linked to the municipality employees' work on recruitment, employment of new methods, and the need to handle inputs cautiously and clarify expectations. We discuss the role of the municipality in local community development and point out the importance of developing competence in participatory processes within the municipal administration as part of health promotion work.

Key words: Community engagement, place attachment, co-creation

Katinka Horgen Evensen, Ph.D., Department of Public Health Sciences, Faculty of Landscape and Society, Norwegian University of Life Sciences, Box 5003, N-1432 Aas, Norway,
E-mail: katinka.evensen@nmbu.no

Ruth K. Raanaas, Associate Professor, Department of Public Health Sciences, Faculty of Landscape and Society, Norwegian University of Life Sciences, Box 5003, N-1432 Aas, Norway,
E-mail: ruth.raanaas@nmbu.no

Introduksjon

Helse og livskvalitet skapes gjennom de fysiske og sosiale relasjonene mennesker befinner seg i. Fysisk og psykososialt miljø som gir rom for rekreasjon, trygghet, sosiale møteplasser, tilgjengelighet, stolthet og kulturell identitet pekes på som helsefremmende (WHO, 2009). Dette synet er tydelig forankret i folkehelseloven (2011, § 4) og plan- og bygningsloven (2008, § 3-1 f), og de siste årene har vi sett økt interesse for helsefremming i planlegging og lokalsamfunnsutvikling (Sallis m.fl., 2016; Hofstad m.fl., 2016). Befolkningens mulighet til medvirkning står videre sentralt i planlegging, både ut i fra plan- og bygningsloven (2008, § 5-1), men også ut fra et folkehelseperspektiv, der opp-

levelse av mulighet til å påvirke og aktivt delta i lokalsamfunnet sees som helsefremmende i seg selv (WHO, 1986; Mæland, 2010). I tråd med dette har Helsedirektoratet utarbeidet veivisere i lokalt folkehelsearbeid (Helsedirektoratet, 2016) og har drevet kompetanse- og utviklingsprogram for kommune og fylkeskommune med fokus på nærmiljømiljøkvaliteter (Helsedirektoratet, 2017). Hofstad (2014) påpeker imidlertid utfordringer rundt oversettelsesarbeidet fra mål om å styrke befolkningens helse i kommuneplanens samfunnsdel til konkrete tiltak i planlegging og nærmiljøutvikling. På bakgrunn av informasjon fra planleggere og folkehelsekoordinatorer, etterlyser hun oversikter over tiltak som brukes og effekter av disse. For å

styrke arbeidet med helsefremmende nærmiljøutvikling ønsker vi i denne studien å synliggjøre og diskutere virkemidler og tiltak for økt deltakelse og engasjement i nærmiljøet gjennom medvirkningsprosesser.

Helsedirektoratet (2014) bruker en helhetlige modell for å forstå sammenhenger mellom miljø og helse. Nærmiljø forstås på to nivåer; det fysiske rommet og det psykososiale rommet som opplevd trygghet og sosialt samhold. Det pekes på faktorer som tilgjengelighet til tjenester, infrastruktur for aktiv transport, fysisk aktivitet, sosiale møteplasser, grønne nærmiljøer og trygge omgivelser, som antas å ha betydning for levevaner og mestring som så påvirker trivsel og helse.

I henhold til Ottawa-charteret (WHO, 1986) handler helsefremmende arbeid først og fremst om å skape støttende miljø, styrke felleskapets handlinger og legge til rette for utvikling av personlige ferdigheter. I Norge og andre land er deltakelse i lokalsamfunnet i form av medlemskap i lag og foreninger og/eller politisk aktivitet forbundet med bedre helse (Barstad og Sandvik, 2015; Husk m.fl., 2016; Power & Smyth, 2016). Samtidig er det vist en klar sammenheng mellom deltakelse og sosioøkonomisk status hvor de som har høyere sosial status deltar mer (Barstad og Sandvik, 2015). I Ottawa-charteret (WHO, 1986) settes det søkelys på betydningen av sosial rettferdighet og like muligheter for deltakelse for å utjevne sosiale forskjeller i helse.

Stedstilørighet, forstått som de emosjonelle båndene som knyttes mellom mennesker og et bestemt sted (Mihaylov og Perkins, 2014), er også viktig i helsefremmende arbeid. Områder med sosiale utfordringer og lite lokalt engasjement kan være sårbare i møte med utfordringer, og befolkningen kan ha svak stedstilørighet (Lund, 2014). Samtidig er det mye som tyder på at det å engasjere seg i nærmiljøet styrker stedstilørighet. Dette henger også sammen med begrepet empowerment som betegner styrking eller myndiggjøring av grupper eller hele lokalsamfunn slik at de bedre kan arbeide for sine interesser (Mæland, 2010). Å styrke grupperes mulighet til engasjement og stedstilørighet er derfor viktig i folkehelsearbeidet (Helsedirektoratet, 2014).

Tilrettelegging for åpne og inkluderende medvirkningsprosesser er avgjørende for å styrke særlig utsatte grupperes mulighet for deltakelse (Mæland, 2010; Klausen m.fl., 2013). Medvirkningsprosesser gir muligheter for å skape dialog mellom grupper og for å utvikle nye ideer og perspektiver (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2014). På den måten kan en bygge tillit til det politiske systemet og lokalsamfunnet som også vil ha betydning for befolkningens helse (Barstad og Sandvik, 2015; Baba m.fl., 2017).

Medvirkning kan i henhold til Arnsteins medvirkningsstige deles inn i ulike typer deltakelse, avhengig av grad eller dybde av involvering; informasjon, konsultasjon, dialog, dagsordensetting og medstyring (Klausen m. fl. 2013). Konsultasjon omfatter metoder hvor myndighetene ber om innbyggernes synspunkter. Dialog er der hvor planleggerne forsøker å skape dialog med innbyggerne, eller bringe innbyggere sammen, og hvor resultatet av dette vil kunne påvirke beslutningstakere. Ved dagsordensetting legger myndighetene til rette for at initiativ fra innbyggerne blir satt på dagsorden. Ved medstyring gis innbyggerne mulighet til å påvirke myndighetenes beslutninger direkte gjennom styrer og råd. Klausen og medarbeidere (2013) gir en oversikt over de mest brukte medvirkningsmetodene i Norge, og viser et mangfold av metoder egnet for ulike grupper og formål. For å velge hensiktsmessige metoder i ulike sammenhenger må planleggerne ha medvirkningskompetanse, som i denne sammenheng forstås som kompetanse i organisering av medvirkningsprosesser, valg og bruk av medvirkningsverktøy, analyse av informasjon om befolkningens ønsker og behov, informasjonsformidling og kontakt med innbyggerne.

I de senere år er kommunikasjonsteori, hvor det legges vekt på kommunikasjon og dialog med innbyggerne fått økt interesse i planlegging (Richardson & Connelly, 2005). Et begrep som er blitt populært er samskaping (på engelsk co-creation eller co-production) (Voorberg et al 2014; Eimhjellen & Loga, 2017), som betyr at offentlig sektor og sivilsamfunnet gjør bruk av hverandres styrker og ressurser for å oppnå bedre resultater (Governance International; Bovaird & Loeff-

fler, 2012). Ved samskaping er det et mål at ikke-offentlige aktører og innbyggere får en mer aktiv rolle som partnere i utvikling og styring av velferdssamfunnet (Eimhjellen & Loga, 2017). Det opereres med ulike varianter av samskaping, avhengig av hva slags rolle kommunen tar, og om innhold og mål i samskapingen er definert på forhånd. I en såkalt likeverdig samskaping vil kommunen for eksempel kunne definere et problem eller en utfordring, men vil invitere til at dette løses i samarbeid med andre relevante aktører. Ved fasiliterende samskaping vil kommunen ha en mer tilbaketrukket rolle. Andre aktører vil typisk ta initiativ i en slik sammenheng og kommunens rolle blir mer å legge til rette (Eimhjellen & Loga, 2017).

Akershuskommunene har en periode fått tilskudd fra fylkeskommunen for å drive helsefremmende stedsutvikling. Fylkeskommunen (AFK) har derfor ønsket å sammenstille og diskutere erfaringer fra dette arbeidet. I tråd med dette har vårt mål med denne studien vært å synliggjøre ulike medvirkningsmetoder som benyttes og utforske erfaringer med disse slik de oppleves av planleggerne selv. Vi diskuterer erfaringene i lys av både folkehelsevitenskapelige og planfaglige perspektiv som henger tett sammen.

Metode

Studien baserer seg på intervjuer med prosjektledere i fire Akershuskommuner; Asker, Bærum, Ski og Ås, som alle har drevet prosjekter med fokus på helsefremmende nærmiljøutvikling. Samtlige Akershuskommuner var i utgangspunktet invitert til å delta i undersøkelsen, men kun disse fire responderte på henvendelsen, og sendte en kort skriftlig begrunnelse for hvorfor de ønsket å delta. De fire prosjektlederne som ble intervjuet var Rådgiver strategi og samfunn, Asker kommune, Frivillighetskoordinator, Bærum kommune, Samfunnsplanlegger, Ski kommune og Folkehelsekoordinator, Ås kommune. Intervjuene ble gjennomført av første-forfatter i januar 2017.

I intervjuene forsøkte vi å få tak i synspunkter og erfaringer knyttet til helsefrem-

mende nærmiljøutvikling med særlig vekt på medvirkningsprosesser. Informantene ble oppfordret til å ta utgangspunkt i avgrensede prosjekter, og beskrive erfaringene knyttet til bruk av disse. Intervjuene var semistrukturerte. Intervjuguiden var delvis basert på Kildal og medarbeidere (2015) og omfattet spørsmål om bakgrunn, organisering og forankring av prosjektet, medvirkningsmetoder og erfaringer knyttet til disse. Intervjuene varte mellom 55 og 75 minutter. De ble tatt opp på bånd og transkribert etter informan-tenes skriftlige samtykke.

Vi brukte en stegvis metode for tematisk innholdsanalyse (Creswell, 2009) av intervju materialet. Først leste vi hele materialet for å få et overordnet bilde. Deretter kodet vi materialet individuelt under hovedtema, for så å kode erfaringene som var beskrevet i underliggende tema. Vi sammenlignet deretter de kodede delene av teksten og diskuterte oss fram til felles tema som hadde relevans for studien og valgte ut sitater som illustrerte temaene. Erfaringer med arbeid med helsefremmende nærmiljøutvikling er presentert og diskutert på tvers av kommunenes prosjekter. Prosjektet ble meldt inn og anbefalt av NSD 24.11.2016.

I det videre vil vi først gi en beskrivelse av de ulike nærmiljøutviklingsprosjektene. Samtlige prosjekter mottok fylkeskommunal støtte, enten til oppstart eller videreføring av delprosjekt med fokus på lokal helsefremming. Informasjonen gitt er delvis basert på kommunenes egne nettsider og rapporter, og delvis på samtalene med intervjupersonene.

Beskrivelse av prosjektene i Akershus Asker kommunes «Løsningsjakten»

For å møte levekårsutfordringer i området Borgen, startet Asker kommune i 2014 et områdeutviklingsprosjekt. Borgen har en heterogen befolkning med ulikhet i kulturell bakgrunn og ressurstilgang, og området er preget av lite kontakt på tvers av grupperingene i lokalsamfunnet¹.

«Løsningsjakten» var en del av områdeutviklingsprosjektet, og bestod av en rekke aktiviteter med formål å samle innspill og få

1. www.aker.kommune.no/samfunnsutvikling/borgenprosjektet

innbyggere, lag/foreninger, politikere og lokalt næringsliv til sammen å finne løsninger på lokale utfordringer. Gjennom prinsippet om samskaping, ble en rekke ulike metoder og aktiviteter tatt i bruk for å opprette dialog mellom kommunen og innbyggerne, slik som «Nærmiljøkonferanse», «Gjestebud», «Nærmiljøsentral», Facebookdiskusjoner, «Barne-tråkk», og «Veikartverksted» med innbyggere, lag og foreninger, lokalt næringsliv og politikere (Asker kommune, 2016a). Til sammen 783 personer var involvert, og 458 innspill ble inkludert i «Veikartet», som ble brukt som kunnskapsgrunnlag i utvikling av temaplan (Asker kommune, 2016b) og idébank for videre innsatsområder.

Et eksempel på metode som ble beskrevet i intervjuet var Gjestebud, hvor innbyggerne ble oppfordret til å invitere hjem til seg de de måtte ønske til et måltid der temaet «naboskap» skulle tas opp. Ved å melde seg som gjestebudsvert kunne de hente ut varer for inntil 1000 kr. på den lokale matbutikken. Gjestebudene skulle gjennomføres i en periode på halvannen måned, men denne perioden ble utvidet på grunn av bred forespørsel. I løpet av gjestebudet skulle deltakerne definere hva godt naboskap var for dem, rangere naboskapet på en skala fra 1–10 og finne ut hva som ville vært annerledes hvis naboskapet hadde vært ett eller to hakk bedre på skalaen. Metoden er basert på en løsningsfokusert tilnærming (LØFT-metodikk; Idébanken, 2017). Rangeringene og forslagene som kom frem ble levert tilbake til Løsningsjakten. Til sammen ble det gjennomført 22 gjestebud for folk i alle aldersgrupper og med ulik kjennskap til hverandre. Enkelte av gjestebudene ble arrangert med tolk.

Bærum kommunes «Nærmiljøutvikling gjennom medvirkning»

Kommunen har et prosjekt «Nærmiljøutvikling gjennom medvirkning» for området Rykkinn, hvor ønsket er, i samspill med lokale lag og foreninger, å skape gode og trygge bomiljø for alle. I denne sammenheng ble det høsten 2016 igangsatt arbeid med å utvikle et parsellhageprosjekt på Rykkinn (Wielunski, 2016). Bakgrunnen for dette var en fore-

spørsel fra foreningen «Internasjonalt kvinneforum» og interesse fra flere aktører i lokalmiljøet. I Parsellhageprosjektet la kommunen til rette for at lokale krefter kunne starte opp og drive parsellhagen. Denne prosessen ble ledet av frivillighetskoordinatoren i kommunen og en innleid konsulent med designkompetanse og erfaring fra medvirkningsprosesser. Sammen arrangerte de først et åpent idéverksted på Rykkinn fritidshus for informasjon og inspirasjon, hvor tjue personer deltok. På idéverkstedet ble det brukt både spørreskjema og praktiske oppgaver for å få tak i deltakernes ønsker for en parsellhage. Deltakerne ble delt i grupper og fikk utdelt en mengde bilder av parsellhager, hvor de skulle velge ut bilder, skrive ned hva de ønsket for en parsellhage og deretter diskutere beliggenhet. I tiden før neste verkstedsmøte var prosjektgruppa ute og målte opp tomte og designeren lagde tegninger i skala og klippet ut parseller i ulike størrelser. Deltakerne fikk også figurer som representerte ulike elementer som kompost, pynt og sosiale steder i ulike farger. Ved hjelp av kart og gjennomsliktig papir lagt over, kunne deltakerne tegne og teste ut med de ulike figurene hvordan de ville ha det og hvor store parseller de ville få plass til. Prosjektet resulterte i stifting av foreningen «Persillehagen», og formålet til foreningen er formulert som «å skape en møteplass på tvers av sosiale grupper, kultur og generasjoner med grobunn i interessen for å dyrke».²

Ski kommunes «Bylivsprosjekter»

I forbindelse med utviklingen av Follobanen og for å skape liv og aktivitet i Ski sentrum ble «Bylivsprosjekter» satt i gang i 2016. Prosjektet inneholder både midlertidige fysiske tiltak og aktiviteter i sentrum, og mer permanente endringer³; Ski kommune, 2016). Prosjektet som helhet omfattet fem fysiske installasjoner i bymiljøet som var ment å fungere som sosiale møteplasser eller stimulere til fysisk aktivitet, slik som «Sittéboks» på øvre torg og installasjonene «Kanten» og sykkelbane i Vesteråtparken. Det ble også gjennomført tre arrangementer med samme overordnede formål; «SKIRkus-festival», «Sted

2. www.persillehagen.no

3. www.skiliv.no

søker kunst» i Magasinleiren og «PARKing day», som innebar å gjøre om en parkeringsplass til park for en dag. Kommunen involverte konsulenter og andre aktører i arbeidet, og i flere av prosjektene var innbyggerne aktive deltakere, slik som for eksempel «Sittetoksen» som ble laget i samråd med barn og ungdom. I forbindelse med Bylivsprosjekter etablerte kommunene nettsiden «www.skiliv.no», hvor innbyggerne kunne vurdere de ulike installasjonene og aktivitetene i Bylivsprosjekter ved hjelp av emoticons, samt legge igjen egne kommentarer. Dette kunne gjøres via mobiltelefon mens en var på stedet. På nettsiden fikk brukerne også se samlet resultat på vurderingene, fordelt etter innsendernes aldergrupper. Nettsiden ble lansert på plakater på Bylivsprosjekter, på Facebook, på nettsidene til kommunene og i lokalavisa. Ifølge prosjektleder fikk de inn 5–600 svar i den aktuelle perioden.

Ås kommunes «Bomiljø som fremmer livskvalitet og trivsel i Ås sentrum»

Ås kommune utarbeider i perioden 2015–19 ny områderegeringsplan for Ås sentrum. De seneste årene har sentrum hatt en fortetting med utbygging av leiligheter, og det er hovedsakelig de eldste aldersgruppene som har vist interesse for å bo der. I tillegg har mye midlertidig utleie gjort det vanskelig å skape gode nabolag. Prosjektet «Bomiljø som fremmer livskvalitet og trivsel i Ås sentrum» ble gjennomført for å få mer kunnskap om boligpreferanser, og resulterte i en boligpreferanseundersøkelse. Datagrunnlaget for analysen var boligstatistikk på kommune og grunnkrets nivå i Ås kommune (Ås kommune, 2017; Prognosesenteret, 2017), samt en telefonundersøkelse, som henvendte seg til aldersgruppene 30–39 år og 55–65 år, da flere endrer sin bosituasjon i disse livsfasene. Gode naboer var det viktigste for å skape trivsel i bosituasjonen. Landlige omgivelser med grøntområder, enebolig på bakkeplan, nærhet til skole og barnehage, og nærhet til kollektivtransport var viktig for gruppen 30–39 år (Ås kommune, 2017). Gruppen 55–65 år var opptatt av sentralitet og vil gjerne bo i leilighet. Undersøkelsen ga en del uventede resultater og har vist at hvis det bygges slik

det i utgangspunktet var tenkt med mange leiligheter i sentrum, så vil det bli en mer og mer homogen eldre gruppe som bor i der.

Resultater

Prosjektene i denne studien varierer i omfang og representerer ulike måter å jobbe med medvirkning i helsefremmende nærmiljøutvikling. Her presenteres prosjektledernes erfaringer omkring hva som skal til for å lykkes med helsefremmende nærmiljøutvikling gjennom medvirkning. Erfaringene presenteres tematisk og på tvers av prosjektene.

Folkehelseperspektivet i planlegging og tverrfaglig samarbeid

Alle prosjektgrupper har vært sammensatt av personer med ulik fagbakgrunn eller tilhørighet i kommunen. Kommunenes planavdeling har vært en sentral samarbeids- og/eller dialogpartner i prosjektene. Folkehelse og helsefremming synes imidlertid å ha vært noe ulikt vektlagt i de forskjellige prosjektene avhengig av organisering. I Asker kommune har Borgenprosjektet gått parallelt med å utvikle kommunens folkehelseplan, og prosjektet har vært definert som en pilot i folkehelsearbeidet med en tverrfaglig sammensatt analyse- og prosjektgruppe med kommuneoverlege, folkehelsekoordinator, samfunnsplanlegger m.fl. (Asker kommune, 2016a). I følge prosjektleder har det på denne måten vært en kobling mellom planlegging og folkehelse helt fra starten av.

I prosjektet Bomiljø og livskvalitet i Ås sentrum, har de aktivt satt sammen en tverrfaglig arbeidsgruppe bestående av kommuneoverlege, folkehelsekoordinator, planrådgiver (arkitekt), ergoterapeut som arbeidet med universell utforming, byggesaksbehandler og plan- og utviklingssjef. I og med at folkehelseperspektivet var ønsket fra plansiden har plan- og utviklingssjefen hatt en større rolle enn det som var tenkt i utgangspunktet. Også i Skis Bylivsprosjekter har folkehelsekoordinator og planavdelingen vært sentrale i arbeidet. Bærum kommunes prosjekt hadde i utgangspunktet kun forankring hos «helse» i kommunen, og prosjektleder ser i ettertid at et tettere samar-

beidet med plan fra starten, om bl.a. tema som «areal/jord», ville vært nyttig for å sikre at prosessen omkring bestemmelse av beliggenhet og opparbeiding av aktuell tomt kunne gått lettere.

Helsefremming gjennom deltakelse og medvirkning

Prosjektlederne beskrev ulike helsefremmende sider ved prosjektene. Disse er delt inn i undertemaene: økt tilrettelegging for sosial og fysisk aktivitet, styrking av stedsidentitet og tilhørighet, og læring og empowerment.

Tilrettelegging for sosial og fysisk aktivitet

Prosjektlederne beskrev mulighet for sosial og fysisk deltakelse i nærmiljøet som følge av prosjektaktiviteter. For eksempel i Parselhageprosjektet i Bærum, hvor flere av innbyggerne har ikke-vestlig kulturbakgrunn, har det helsefremmende aspektet vist seg tydelig i at de får en arena for å treffe andre og drive aktiviteter som oppleves meningsfulle. Mange bærer med seg vonde opplevelser fra tidligere og prosjektlederen sa: «Jeg tenker egentlig at ved å være i en sånn hage, være ute og være sammen, så må jo det være en helsegevinst i seg selv ... Det er på en måte både en tilknytning til naturen, det kan være matauk og en sosial møteplass».

I Ski kommune har de ifølge prosjektleder sett resultater av deltakelse i Bylivsprosjektene, i økt fysisk aktivitet blant deltakerne: «... når skoleelever var med på et byutviklingsprosjekt så brukte de aktiviteten, eller det tiltaket, mer enn de som ikke var med og deltok (...) Og det vil også ha en positiv helseeffekt at det vil bli mer aktivitet og mer bruk enn om de ikke er med på å utforme og påvirke.» I Asker så de også økt sosial aktivitet etter at de tilrettela for å arrangere blant annet Gjestebud, og prosjektleder fortalte at de har delt ut nærmiljøtilskudd til sosiale arrangement som bygger felleskap. Som resultat av gjestebudene ble det også satt i gang ytterligere selvorganiserte aktiviteter for å bedre nabolaget: «Og ut av de gjestebudene så har det jo vært nabofester, sykkelverksteder, oppgangsansvarlig, osv. Det har

skjedd veldig mye. Fordi når folk fikk konkretisert hvor lite som skulle til for at nabolaget skulle bli enda litt bedre, så begynte ting å skje».

Styrking av stedsidentitet og tilhørighet

I Løsningsjakten i Asker har stedsidentitet og tilhørighet vært et eget tema i ulike medvirkningsaktiviteter. Prosjektleder fortalte: «...hvem er vi egentlig og hvem skal vi være? Og så er det litt forskjeller på de som har veldig problemfokus i forhold til den mangfoldige befolkningen og de som synes det bare er kjempefint. Jeg tror det er veldig mye mer arbeid å gjøre der». Prosjektleder beskrev hvordan hun allerede så resultater, men påpekte også at dette er en prosess som kun er påbegynt. Hun opplevde at prosjektet kan ha vært med på å nyansere synet på Borgen i positiv og ønsket retning, og at bekymringen for at de ressurssterke skulle flytte fra Borgen, som var der til å begynne med, har lagt seg noe. Prosjektleder hadde også tanker om hvordan de kan arbeide videre med stedsidentitet på Borgen: «Et av høringsinnspillene som kom var at det må utvikles en visjon for Borgen og en tradisjonell type prosess. Det tror jeg kan være veldig lurt. Men jeg tror den må kjøres fra lokalsamfunnet selv og ikke fra kommunen, for at dette skal styrke stedstilhørigheten enda mer».

Bylivsprosjekter i Ski har også skapt mer aktivitet særlig i den ene parken i sentrum. Prosjektleder mente at økt aktivitet skaper stedsidentitet: «Jeg tror at aktivitet og det å oppholde seg i uterommene i byen øker identiteten. Det at du treffer andre, du oppholder deg et sted flere ganger.» I tilbakemeldingene de har fått gjennom nettundersøkelsen i Ski kommer det fram at mange ikke synes det er pent i Ski. Prosjektleder mente at det at de nå gjør aktive tiltak for å bedre dette også skaper mer positivt syn på sentrum, og en mer positiv identitet.

I Ås kommune har de ifølge prosjektleder fått tilbakemelding om at oppkjøp av leiligheter og utleie til studenter i sentrumsområdet gjør at boområdene får dårligere kvalitet på grunn av støy, mye biler og mangel på stell. Flere opplevde at dette forhindrer at det utvikles et godt bomiljø, og at det dermed ikke blir noe «ordentlig» nabolag. Prosjekt-

leder mente derfor at funnene fra boligpreferanseundersøkelsen blir viktige for å tenke nytt rundt hva som er avgjørende for å skape «nabolag» og tilhørighet.

Empowerment og læring

Å lage en parsellhage på Rykkinn i Bærum har vært et ønske fra en gruppe innbyggere med ikke-vestlig kulturbakgrunn over lang tid. Kommunens begrunnelse for å satse på dette prosjektet bygget på en tanke om å skape gode mestringsopplevelser og styrke denne gruppen. Prosjektlederen beskrev det slik: «En prosess som dette har vært, og som absolutt ikke er ferdig enda (...), det er jo utrolig interessant i seg selv. Det er på en måte en empowerment-tankegang som jeg hadde i det.» Prosjektleder fortalte at deltakerne selv hadde mange formeninger om hva de ønsket å få ut av en parsellhage, og om egne tomter, solforhold og dyrking. Utfordringen var knyttet til hva som var mulig å gjennomføre praktisk. De brukte derfor mye tid på visualisering i planleggingsarbeidet. Formålet med å jobbe på denne måten har ifølge prosjektleder, vært å få tak i deltakernes mening og å få til en god plan, samt å kunne bruke det til å lære om fysisk planlegging og bruk av kart: «Det har vært veldig visuelt. Vi har printet ut gigantiske kart hvor folk har sittet [og vurdert ulike tomter], og det har vært kjempevanskelig for folk. Men det er noe som [designer] er veldig opptatt av at vi skal gjøre riktig, at det skal gi en merverdi av det. At hun skal ikke gjøre det så enkelt at man faktisk ikke lærer noe av det.» Prosjektleder har erfart at det å få gode fellesskapsopplevelser og lære gjennom deltakelse gir styrket tro på egen kompetanse, og at dette har vært spesielt viktig for deltakere med ikke-vestlig bakgrunn «De har blitt veldig tent på den ideen at de kan gjøre noe for nærmiljøet. At dette kan være en merverdi for andre.» Prosjektleder fortalte at planen videre er å bidra med ytterligere opplæring av gruppa i styrearbeid slik at parsellhagen kan bli levedyktig og hun kan trekke seg ut.

I Løsningsjakten har det vært et uttalt mål å skape klima for inkluderende samhandling gjennom å mobilisere lokale ressurser. Dette er noe prosjektleder mener å ha sett resultat av gjennom økt samfunnsdel-

takelse. «Vi har sett tegn til det i andre høringsprosesser hvor det plutselig er Borgen-samfunnet som har levert flest innspill (...). Så det er litt interessant å se. Jeg er veldig spent når vi skal måle valgdeltakelsen på neste Stortingsvalg også.» Med Nærmiljøsentralen ønsket kommunen å ta utgangspunkt i ressursene hos befolkningen og åpne for egne initiativ, og gi mulighet til å skape egne aktiviteter ved for eksempel å bistå med hjelp til å søke om nærmiljøtilskudd. Prosjektleder sa om dette arbeidet: «Hvis man skal bruke de store ordene, så tror jeg dette har betydning for samfunnsdeltakelse på sikt. Her og nå er det en avgrenset gruppe (...), men det er satt i gang noen bevegelser her som jeg tror vi kommer til å se resultater av.» I prosjektperioden kom det for eksempel også i stand helgeseminar om foreldrerollen i regi av somalisk trossamfunn. Dette var initiert av trossamfunnet selv, og kan sees som et eksempel på hvordan prosjektet skapte bevegelse og engasjement utover det som var planlagt.

Utfordringer i medvirkningsprosesser og håndtering av disse **Rekruttering av ulike grupper**

Erfaringen fra samtlige prosjekter var at det ofte er enkelte personer som er veldig aktive og synlige på folkemøter og andre medvirkningsarenaer. Prosjektlederne hadde mange av de samme utfordringene med å invitere inn og få innspill fra de som ikke engasjerer seg av seg selv. Det å gå bredt ut med informasjon om mulighet for å engasjere seg, være synlig og alliere seg med vel, foreninger og frivillighetssentral, ble nevnt av flere av prosjektlederne: «Og det å bare være til stede, være på en stand hvor du har mulighet til å prate med noen, det er det som ofte gjelder.»

Et annet aspekt som kom fram var at folk inviterer med venner og kjente ved rekruttering til medvirkningsaktiviteter. I Asker hadde de i utgangspunktet satt av en avgrenset periode for å arrangere Gjestebud, men denne perioden ble strukket ut i tid da de opplevde at flere og flere meldte seg etter at informasjonen om tilbudet spredte seg, og det ble en «jungeltelegrafeffekt». Gjestebud som metode ble også beskrevet som egnet for

å engasjere innbyggerne og å få innspill fra de som vanligvis ikke deltar i kommunale medvirkningsprosesser.

En annen erfaring som ble beskrevet, er at personer med annen kulturbakgrunn kan være mer opptatt av det sosiale og at det kan være avgjørende for om en stiller på arrangementer: *«De blir med på ting hvis folk er hyggelig, men hvis folk ikke er hyggelig så blir de ikke med og det kan være selv om de egentlig har kjempelyst til å gjøre det»*. En av informantene har også erfart at etnisk norske ofte er veldig sikre på hva de er interessert i og lett bestemmer seg for å komme eller ikke på arrangementer, mens enkelte med annen kulturbakgrunn ikke vet dette før de faktisk kommer dit og kan se om de synes det er interessant. Dette er noe hun tenker en må være seg bevisst ved rekruttering. Kanskje forklarer det også hvorfor skriftlig informasjon ikke alltid er nok når en ønsker å få denne gruppen med.

Prosjektlederen i Asker fortalte at hun har spurt seg selv om mangel på deltakelse handler om hvordan en ser seg selv som samfunnsdeltaker, og om det henger sammen med tro på at man har noe å bidra med. Hun opplevde at det å være tilstede over tid var viktig for å få innspill fra de som ellers ikke kommer på møter, eller tar ordet i forsamlinger: *«Og så er det mange andre stemmer som jeg treffer litt mer sånn hviskende eller én og én, som ser mer på mulighetene som har blitt skapt underveis.»* Prosjektleder mente at prosessene de har hatt og lagt opp til videre vil kunne skape endring med hensyn til deltakelse og utvidet rekruttering på sikt. Prosjektlederne opplevde også at befolkningen er opptatt av hvordan det ser ut rundt dem, og at det gjelder å ha en kommunikasjonsstrategi som treffer det de er opptatt av, for å få folk til å engasjere seg og komme på møter og arrangementer.

Utprøving av nye metoder

Nettsiden Ski kommune brukte for å samle inn innbyggernes meninger og innspill på byutvikling var en av mange medvirkningsmetoder og aktiviteter i Bylivsprosjekter. Prosjektleder erfarte at innbyggerne fanget opp dette mangfoldet av aktiviteter som en mulighet for medvirkning: *«Det tror*

jeg folk registrerer, mer eller mindre ubevisst. (...) Jeg har tro på at summen (av aktiviteter og metoder) viser at dette er en kommune som ønsker å være i dialog med innbyggerne sine.» Prosjektleder i Ski beskrev også hvordan de har utvidet sin kompetanse i kommunen gjennom utprøving av nye metoder. De opplevde at erfaring med ett verktøy gjør at terskelen for å bruke andre verktøy blir lavere. Erfaringen i Ski var at det å være pilotkommune for det digitale medvirkningsverktøyet «Barnetråkk», startet det hele og gjorde det lettere å sette i gang workshops, «Innovasjonscamp», osv. Også i Asker kommune beskrev prosjektleder hvordan det å ta i bruk Barnetråkk har vært en reise i å bygge kompetanse om hva metodikken er, hvordan den kan brukes, og hvordan en kan benytte seg av dataene en samler inn. Det var først når resultatene forelå, at de involverte i kommunen ble overbevist og det ble skapt engasjement i organisasjonen for verktøyet som nå også skal brukes i videre planarbeid.

Digitale plattformer er blitt brukt i rekruttering i alle prosjektene med ulike erfaringer. Den nettbaserte undersøkelsen de benyttet i Ski var ifølge prosjektleder nyttig for å få tak i de som ellers ikke kommer på møter. Foreldrene kunne for eksempel svare på undersøkelsen på mobiltelefonen mens barna benyttet seg av aktivitetene som «Sitteboksen» og sykkelbanen i Vesteråtparken. *«Da sikret vi jo en type medvirkning fra særlige grupper som vi opplevde ikke møtte på folkemøter, særlig småbarnsfamilier, men også ungdom, eller egentlig hele aldersspennet»*. Hun så fordeler ved den nettbaserte undersøkelsen, slik som at det forenkler datainnsamling, og vurderte nettsiden som en god måte for å få folk engasjert. Hun fortalte at prosjektgruppen har diskutert om de burde utvide nettsiden til flere funksjoner som å gi tilbakemelding og informasjon om det som skjer videre, for eksempel politisk behandling. Hun påpekte imidlertid i den sammenheng at det er en grenseoppgang om hva som skal være på kommunens nettside, og på slike prosjektsider.

Digital kompetanse ble framhevet som noe som er i endring, og som en må ta hensyn til ved bruk av digitale verktøy. I et av prosjektene ble kommunikasjonsverktøyet «It's

learning» som skolene bruker, benyttet til informasjon og rekruttering til aktiviteter, med god erfaring. Hva gjelder Facebook, ble det uttrykt at en må ta høyde for at ikke alle er der, og at en må bruke det mer målgruppestyrt: *«Tradisjonelt har det vært jo eldre jo verre, men nå så går jo ikke den digitale kompetansen bare på alder. Nå finner du folk i alle aldersgrupper som ikke er noe særlig på å bruke nettet»*. I en av kommunene hadde de forsøkt bruk av nettdiskusjoner på Facebook, og hadde høy beredskap på grunn av en del «netttroll» i kommunen. De opplevde imidlertid at nettdiskusjon ikke skapte så mye engasjement.

Behandling av innspill og forventningsavklaring

Prosjektene i Asker har endt i temaplan og er på den måten blitt et politisk dokument som vil legge føringer for videre planlegging. I Ski har prosjektet resultert i evalueringsrapport og i Ås en boligmarkedsundersøkelse som vil bli behandlet politisk. Innspillene som har kommet gjennom prosessene har vært ute til høring, og ført videre i ulike former, og noe er allerede materialisert, slik som parsellhagen på Rykkinn, og lyssetting av mørke veier og etablering av kulturskole lokalt på Borgen i Asker.

Hvordan kommunen behandler innspillene fra innbyggerne underveis i en medvirkningsprosess og bearbeider dem, er en viktig diskusjon som flere av prosjektlederne tok opp. I Løsningsjakten i Asker endte de i et åpent «Veikartverksted» der innspillene som var blitt samlet inn gjennom alle de tidligere gjennomførte medvirkningsaktivitetene, ble diskutert. Med utgangspunkt i innspillene fikk deltakerne i oppgave å diskutere hva de trodde var viktigst å få i gang. I tråd med prosjektets prinsipp om samskaping tok prosjektgruppen et valg om ikke selv å «sensurere noe som helst». I utarbeidningen av kunnskapsgrunnlaget til temaplanen, beskrev prosjektleder hvordan hun vekslet mellom ulike nivå, fra det faglige nivået om hvordan drive områdeutvikling ned til de konkrete innspillene. Det ble videre tatt et valg omkring tema, som da for eksempel betydde at forslag som var relatert til endring av boligstruktur og skolekretser

ikke ble tatt opp til videre diskusjon på verketstedet. Dette var begrunnet i at dette prosjektet omhandlet sosialkulturelle strategier, som aktiviteter og tiltak, og ikke boligbygging og skolekretsgrenser, som går på de store samfunnsstrukturene og tjenesteutvikling, og styres i andre prosesser. Enkelte deltakere i Veikartverksted var misfornøyde med dette, da de mente de var forespeilet at dette skulle være en vesentlig del av prosjektet. Prosjektleder beskrev også hvordan de har møtt kritikk av enkelte grupper av innbyggere underveis, særlig knyttet til en opplevelse av manglende resultater. Hun sa at dette har vært en kostnad de har måttet betale på veien i arbeidet for å endre kommunens rolle i lokalsamfunnsutvikling: *«Jeg kunne ha laget den temaplanen helt for meg selv, antakelig lagt opp med en svær økonomisk ramme, foreslått bygging av ditt og datt, servert det som en plan og sendt den på høring, fått noen innspill, osv. Kanskje hadde man da hatt en opplevelse av enda mer trøkk på det operative»*. Til tross for misnøye omkring tempo i prosessene fra enkelte grupper, uttrykker prosjektleder avslutningsvis betydningen av å bruke tid for å få befolkningen engasjert i lokalsamfunnsutvikling gjennom egne initiativ, som et viktig helsefremmende grep i seg selv: *«Men jeg har rett og slett klokkeetro på at på sikt så er det dette som er bærekraftig, sosialt, økonomisk også for å få flere i arbeid (...), og også helsemessig, tilbake til det helsefremmende med påvirkning på egen situasjon»*.

Diskusjon

Informantene i denne studien synes å ha en bred forståelse av hva som fremmer helse, i tråd med Ottawa-charteret for helsefremming (WHO, 1986), som framhever hvordan lik mulighet for deltakelse er avgjørende for å utjevne sosiale forskjeller i helse. At mulighet for sosial og fysisk aktivitet ble trukket fram som helsefremmende er ikke overraskende, i og med at myndighetene gjennom lang tid har hatt fokus på mer aktiv livsstil for å fremme helse gjennom særlig tilrettelegging for sport og idrett (Rafoss & Tangen; 2017). At informantene så de ulike prosjektene slik som Parsellhagen i Bærum og By-

livsprosjektene i Ski, som eksempel på tilrettelegging for sosial og fysisk aktivitet er derfor interessant. Det ble også pekt på at sosial deltakelse i nærmiljøet og aktiv deltakelse i kommunale medvirkningsprosesser kan virke helsefremmende på ulike måter. Informantene la også vekt på styrking av stedsidentitet og tilhørighet, og hvordan prosjektene kunne bidra til empowerment og læring blant deltakerne. Dette samsvarer godt med hvordan helsefremming er definert i Ottawa-charteret. At sosial samhörighet og inklusjon, sees i sammenheng med befolkningens helse er også i økende grad funnet i andre studier (Hofstad og Bergsli, 2017). Det kan derfor tyde på at en mer helhetlig forståelse av hva som fremmer helse er i ferd med å bre om seg blant planleggere. Det vil være interessant å utforske videre hvordan denne forståelsen gir seg utslag i praktisk planarbeid, og hvordan planleggerne erfarer det å jobbe helsefremmende med et slikt perspektiv.

Ulike medvirkningsmetoder ble benyttet i de ulike prosjektene. Hvis vi tar utgangspunkt i Arnsteins medvirkningsstige (Klausen m.fl. 2013), kan vi se at prosjektene skiller seg noe på hvor stor grad av involvering av innbyggerne de legger opp til. For eksempel kan Gjestebud i Asker og Idéverksted slik det var benyttet i parsellhageutviklingen på Rykkinn, ses på som dialog og dagsordensetting der kommunen aktivt går ut og innhenter en invitert gruppes ønsker og ideer for et prosjekt i nærmiljøet. Også i Ski kommune har de i nært samarbeid med innbyggerne utviklet nye tiltak, og videre benyttet nettbasert tilbakemelding på tiltakene som kan ses på som en type dialog der innbyggere inviteres til innspill om et tema med betydning for planlegging. Uavhengig av medvirkningsmetode viser imidlertid denne studien hvor viktig selve rekrutteringsprosessen er for faktisk å få med ulike og mulig utsatte gruppers stemmer, slik det er vektlagt i teori om medvirkning (Mæland, 2010; Klausen m.fl. 2013; Baba m.fl. 2017). Prosjektlederne opplevde at de tradisjonelle måtene å tenke medvirkning på, som med folkemøter og lignende, kun treffer noen spesielt engasjerte personer, slik det også beskrives i andre studier (Innes & Booher, 2004). Innes og Booher (2004) hevder at høringer typisk

bare når de som er personlig berørt, og at det ofte oppstår motsetningsfylte diskusjoner i slike møter, heller en konstruktive dialoger. De hevder at helt andre metoder må til for å få til reell medvirkning. I denne studien kom det fram at det å legge ressurser i å undersøke hvem ulike grupper er, og hva som hindrer dem fra å delta er viktig for å få dem engasjert. En viktig erfaring som kom fram var at det å benytte flere ulike metoder og verktøy for medvirkning var nyttig for bred rekruttering og nytt engasjement, og reell mulighet for medvirkning (Klausen m. fl., 2013). I Løsningsjakten, f.eks. møtte kommunen innbyggerne «*der de er i hverdagen*», det vil si at de oppsøkte ulike frivillig- og interesseorganisasjoner for å informere om prosjektet. Dette ble hevdet å være viktig både for å informere, men også for at innbyggerne faktisk skulle forstå at de har mulighet til å være med å påvirke i utviklingsprosesser.

Økt stedstilhörighet beskrives ofte som et ønsket resultat av medvirkningsprosesser (Helsedirektoratet, 2014; Mihaylov og Perkins, 2014). Stedstilhörighet ble i denne studien også trukket fram som en nødvendig faktor for at innbyggerne skal engasjere seg i lokalsamfunnsutvikling. Stedstilhörighet forstås altså både som en forutsetning for at innbyggerne engasjerer seg, og et resultat av at de engasjerer seg, i tråd med erfaringer gjort i andre studier (Lund, 2014). Ulike tiltak som skaper identitet og bygger opp under lokal aktivitet og initiativ, slik som beskrevet i samtlige av prosjektene, ble sagt å kunne virke inn i denne prosessen.

Det å kunne avklare forventninger hos innbyggere som involverer seg i medvirkningsprosesser syntes også, ifølge våre informanter, å være utslagsgivende for å få til gode prosesser. Å arbeide aktivt med å avklare formål og tidsplan kan virke som avgjørende for å opprettholde en god dialog mellom kommune og innbyggergrupper. I enkelte av prosjektene hadde det vært uoverensstemmelse mellom innbyggers og kommunens forståelse av formål med medvirkningsaktivitetene, samt tidsperspektivet i prosessene. Det at involvering og deltakelse i planlegging har potensielle til konflikt er velkjent i planfaglig teori, og å legge til rette for involvering innebærer nødvendigvis ikke at det skapes konsensus

om avgjørelser (Richardson & Connelly, 2005). Dette relaterer seg videre til spørsmålet om hvilken rolle kommunen skal ha i lokalsamfunnsutvikling. I Asker kommune har de vært særlig opptatt av å diskutere og utvikle den kommunale rollen. Dette innebærer en overgang til at prosesser i lokalsamfunnsutvikling i større grad sees i sammenheng med lokale initiativ der kommunen mer fungerer som en tilrettelegger for utviklingsprosesser enn en tjenesteyter. Dette er i tråd med teorier for samskaping, slik prosjektleder også selv har hatt til hensikt. Mer spesifikt kan man si at de har jobbet etter prinsippet om likeverdig samskaping (Eimhjellen & Loga, 2017). Kommunen har definert et utfordringsområde (Borgenprosjektet), men inviterer til at dette løses i fellesskap og samarbeid med ikke-offentlige aktører og innbyggere. At kommunen har arbeidet på nye måter i Borgenprosjektet har skapt ulike reaksjoner, både i form av engasjement men også skepsis, både i egen organisasjon og i lokalsamfunnet. Prosjektleder erfarte at hennes kompetanse og erfaring fra å jobbe i andre sammenhenger utenfor kommunal sektor har vært avgjørende for å kunne stå i og gjennomføre arbeidet. Å ha vilje og tro på prosjektet, i kombinasjon med det å ha en prosjektgruppe hvor det ble gitt rom for diskusjon, trakk hun fram som avgjørende for å lykkes med å holde prosjektet på sporet. En slik tilnærming hvor det legges til rette for reell medvirkning og deltakelse kan også sies å være i tråd med helsefremmende arbeid slik det defineres i Ottawa-charteret (WHO, 1986), altså det å skape støttende miljø, styrke fellesskapets handlinger og legge til rette for utvikling av personlige ferdigheter.

I samtlige prosjekter blir medvirkningskompetanse hos kommunens ansatte, altså kunnskap om hvordan organisere prosesser og bruke ulike metoder, nevnt som vesentlig for å lykkes. Som beskrevet hadde det i enkelte av prosjektene vært uoverensstemmelse mellom innbygges og kommunens forståelse av formålet med medvirkningsaktivitetene, samt tidsperspektivet i prosessene. Håndtering av denne type utfordringer ble også sett på som en del av kompetansen som kreves for å gjennomføre medvirkningspro-

sjekter. En må ha kunnskap om hvordan en planlegger og legger opp prosessene, ellers kan det ifølge en av informantene oppleves «skummelt», særlig om det er skepsis til prosjektet i kommunen. Fordelene med å samarbeide i tverrfaglige grupper, kom også tydelig fram i denne studien. Tverrfaglig involvering gjør at flere ser betydningen av brukermedvirkning og også sitt ansvar i slike prosesser. Dette er i tråd med teori om samskaping (Eimhjellen & Loga, 2017), hvor det å kunne fasilitere og legge til rette for gode prosesser er viktig, og samarbeid med ulike aktører for å finne løsninger i fellesskap er helt sentralt. Å kunne utvise fleksibilitet i gjennomføring av medvirkningsprosesser lot også til å ha vært viktig i flere av prosjektene og kan sees på som en del av det å ha kompetanse i å drive denne type arbeid. Dette innebærer for eksempel det å kunne justere opprinnelige planer dersom det viste seg nødvendig for å nå fram til folk, og få de engasjert.

Denne studien er basert på et begrenset antall informanter, og informantene er dessuten rekruttert på bakgrunn av et engasjement i helsefremmende stedsutvikling. De perspektivene og forståelsesmåtene som prosjektlederne har er på mange måter i tråd med det folkehelseperspektivet som anbefales av nasjonale (Helsedirektoratet, 2014) og internasjonale myndigheter (WHO, 2009). Dette kan ses på som en begrensning ved studien, i og med at det ikke er rettet et kritisk blikk på deltakernes helseperspektiv eller praksis i arbeidet. Det som har vært vår hensikt har imidlertid vært å få tak i de opplevde erfaringene i arbeidet med helsefremmende stedsutvikling gjennom medvirkning, og hvordan prosjektlederne ser og opplever sammenheng mellom helseperspektiv og planarbeid. I hvilken grad og hvordan medvirkningsmetoder som er beskrevet har innvirkning i helsefremmende arbeid bør undersøkes i videre studier.

Studien viser betydningen av selve prosessen i helsefremmende nærmiljøutvikling. Dette er i tråd med Verdens helseorganisasjons (WHO, 2017) definisjon av et helsefremmende lokalsamfunn som et kontinuerlig arbeider for å videreutvikle lokalsamfunnets ressurser, som igjen setter befolkningen

i stand til å støtte hverandre i deres situasjon og utvikling.

Referanser

- Asker kommune (2016a). *Sluttrapport for Borgenprosjektet*. Asker kommune. Tilgjengelig fra: https://www.aker.kommune.no/globalassets/samfunnsutvikling/borgenprosjektet/sluttrapport_borgenprosjektet_2016.pdf
- Asker kommune (2016b). *Temaplan for lokalsamfunnsutvikling på Borgen 2017–2020*. Asker kommune. Tilgjengelig fra: https://www.aker.kommune.no/contentassets/154cf178a6ed49d5849ad076d9b0f8b3/temaplan_borgen1.pdf
- Baba, C., Kearns, A., McIntosh, E., Tannahill, C., & Lewsey, J. (2017). Is empowerment a route to improving mental health and wellbeing in an urban regeneration (UR) context? *Urban Studies*, 54(7), 1619–1637.
- Barstad, A. og Sandvik, L. (2015). *Deltaking, støtte, tillit og tilhørighet. En analyse av ulikhet i sosiale relasjoner med utgangspunkt i levekårsundersøkelsene*. IS-2387. Oslo: HelseDirektoratet.
- Bovaird, T., & Loeffler, E. (2012). From engagement to co-production: The contribution of users and communities to outcomes and public value. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 23(4), 1119–1138.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Los Angeles: SAGE.
- Eimhjellen, I., & Loga, J. M. (2017). Nye samarbeidsrelasjoner mellom kommuner og frivillige aktører: Samskaping i nye samarbeidsforhold? *Rapport fra Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor*.
- Folkehelsesloven. Lov 24. juni 2011 nr. 29.
- Governance International (udatert). Tilgjengelig fra: <http://www.govint.org/our-services/engagement/co-production-tree/>
- HelseDirektoratet (2014). *Samfunnsutvikling for god folkehelse. Rapport om status og råd for videreutvikling av folkehelsearbeidet i Norge*. Rapport IS-2203. Oslo: HelseDirektoratet.
- HelseDirektoratet (2016). Veivisere i lokale folkehelse tiltak. Tilgjengelig fra: <https://helseDirektoratet.no/folkehelse/folkehelsearbeid-i-kommunen/veivisere-i-lokale-folkehelse tiltak>.
- HelseDirektoratet (2017). Program for folkehelsearbeid i kommunene. Tilgjengelig fra: <https://helseDirektoratet.no/folkehelse/folkehelsearbeid-i-kommunen/program-for-folkehelsearbeid-i-kommunene>
- Hofstad, H. (2014). Lokalt folkehelsearbeid – status, utfordringer og anbefalinger. Vedlegg til rapport IS-2203. *Samfunnsutvikling for god folkehelse*. Oslo: HelseDirektoratet.
- Hofstad, H., Raanaas, R., Nordh, H., Aamodt, G. & Hjellset, V.T. (2016). Helsefremmende lokalsamfunn – hva sier forskningen? *Plan: Tidskrift for samfunnsplanlegging, byplan og regional utvikling* (3–4), 32–37.
- Hofstad, H., & Bergsli, H. (2017). Folkehelse og sosial bærekraft. *NIBR – rapport*, 15.
- Husk, K., Lovell, R., Cooper, C., Stahl-Timmins, W., & Garside, R. (2016). Participation in environmental enhancement and conservation activities for health and well-being in adults: a review of quantitative and qualitative evidence. *The Cochrane Library*.
- Innes, J. E., & Booher, D. E. (2004). Reframing public participation: strategies for the 21st century. *Planning theory & practice*, 5(4), 419–436.
- Kiland, C., Hallås, B., Børrestad, L., Beinert, C., & Øverby, N. (2015). *Evaluering av kompetanseprogrammet «Folkehelse og nærmiljøkvaliteter» i fem fylker*. Oslo: HiOA/HelseDirektoratet.
- Klausen, J. E., Arnesen, S., Christensen, D. A., Folkestad, B., Hanssen, G. S., Winsvold, M., & Aars, J. (2013). Medvirkning med virkning? Innbyggermedvirkning i den kommunale beslutningsprosessen. *Samarbeidsrapport NIBR/Uni Rokkansenteret*.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2014). *Medvirkning i planlegging. Hvordan legge til rette for økt deltakelse og innflytelse i kommunal og regional planlegging etter plan- og bygningsloven*. Tilgjengelig fra: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kmd/plan/medvirkningsveileder/h2302b_veileder_medvirkning.pdf
- Lund, P. Ø. (2014). *Innsatser i utsatte byområder – erfaringer fra Groruddalssatsningen*. Oslo kommune.
- Mæland, J. G. (2010). *Forebyggende helsearbeid – folkehelsearbeid i teori og praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mihaylov, N., & Perkins, D. D. (2014). Community place attachment and its role in social capital development. I L. C., Manzo, & P. Devine-Wright (red.) *Place attachment: Advances in theory, methods and applications*. New York: Routledge.

- Oslo kommune. (2016). *Håndbok fra Groruddals-satsingen 2007–20016, 1–3*. Oslo: Byrådsavdelingen for byutvikling.
- Plan- og bygningsloven. Lov 27. juni 2008 nr. 71.
- Power, A., & Smyth, K. (2016). Heritage, health and place: The legacies of local community-based heritage conservation on social wellbeing. *Health & Place, 39*, 160–167.
- Prognosesenteret, 2017. Boligmarkedet i Ås. Rapport på oppdrag for Ås kommune. <http://www.as.kommune.no/getfile.php/3744771.746.wws-wfaxsvd/Boligmarkedet+i+%C3%85s.pdf>
- Rafoss, K., & Tangen, J. O. (2017). Den norske idrettsmodellen – i utakt med tiden? *Norsk sosiologisk tidsskrift, 1(02)*, 152–170.
- Richardson, T., & Connelly, S. (2005). Reinventing public participation: planning in the age of consensus. I P. Jones, D. Petrescu & J. Till (red.). *Architecture and participation*. London: Spon press, 77–104.
- Sallis, J. F., Bull, F., Burdett, R., Frank, L. D., Grif-fiths, P., Giles-Corti, B., & Stevenson, M. (2016). Use of science to guide city planning policy and practice: how to achieve healthy and sustainable future cities. *The Lancet, 388(10062)*, 2936–2947.
- Ski kommune, (2016). *Bylivsprosjekter. Evaluering 2016*. Tilgjengelig fra: <https://sru.ski.kommune.no/api/utvalg/2748/moter/45825/behandlinger/9/1>
- Voorberg, W. H., Bekkers, V. J., & Tummers, L. G. (2015). A systematic review of co-creation and co-production: Embarking on the social innovation journey. *Public Management Review, 17(9)*, 1333–1357.
- WHO (1986). *Ottawa charter for health promotion*. Tilgjengelig fra: <http://www.euro.who.int/en/publications/policy-documents/ottawa-charter-for-health-promotion,-1986>
- WHO (2009). Phase V (2009–2013) of the WHO European Healthy Cities Network: goals and requirements. København: WHO Regional Office for Europe; 2009. Tilgjengelig fra: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0009/100989/E92260.pdf
- Wielunski, A. (2016). *Nærmiljøutvikling gjennom medvirkning. Prosjektrapport fra Rykkinn og Fornebu*. Bærum kommune (ikke publisert).
- Ås kommune (2017). *Sentrumsutvikling i Ås kommune*. Tilgjengelig fra: <https://www.as.kommune.no/sentrumsutvikling.403908.no.html>